

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יט, תשכ"ח

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

לשונית של ממש בין שתי המלים הלועזיות, וכך קרא גם בעברית לעץ בשם הדומה לשם הציפור.

הרבה נעשה בקביעת מונחים וביצירת לשון אחידה בכלל ובחרושת העץ בפרט. בכל זאת עדיין לא נגמרה המלאכה, ולאמתו של דבר לא תיגמר לעולם. הרי המקצוע מתרחב ומשתנה בלי הפסק, והוא מוסיף לתבוע את פיתוח לשונו. ויש ספק, אם אוצר המלים, הקיים בענף עבודות העץ, כבר הגיע פולו לידיעת העובדים והלומדים וזכה לשימוש נכון בפיהם. ולא כל המונחים, שחדרו לדיבור רבים, נכונים הם. מסורית, למשל, היא מסור קטן, ולא הלהב הדק, שקובעים במסורית; ולהב דק זה נקרא גם להב-ניחה. ועוד דוגמה: מה שרבים קוראים "פס מוביל" במסור-הסרט, נכון לקרוא: פס מכון.

ניסן ברגרין

בירורי לשון

י.ט. ה' האמיתות

1. במקומות אחדים במקרא אנו מוצאים ה' השאלה (ה' חטופה), שאין פירושה אלא "באמת, בוודאי, הלא": הנגלה נגליתי אל בית אביך בהיותם במצרים (ש"א ב, כז) = הלא נגלה נגליתי. המדקדקים ומפרשי המקרא הראשונים התעסקו הרבה בה"א זו. ר' יונה אבן ג'נאח כתב בספר

הרקמה (מהדורת וילנסקי, הוצאה ב', האקדמיה ללשון העברית, עמ' ק"ב): "ותהיה (הה"א ה' השאלה. — נ"ב) לקיים דבר ולאמתו בכמו הנגלה נגליתי וכו', ויהי הנקל לכתו (מ"א טז, לא) וכו'". בספר השרשים שלו, בערך כי כתב: "ומהם (= משימושי המלה כי. — נ"ב) מה שהוא לנחוץ הענין (= לחיזוק הענין. — נ"ב), כמו כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה (דברים יא, י. בתחילת פרשה סתומה. — נ"ב) ... ומהם מה שענינו קיום הדבר וברורו, וזה הענין קרוב מענין (= לענין. — נ"ב) הנחץ, כמו ... כי ארד אל בני אבל שאולה (בראשית לו, לה) ... הכי אחי אתה — באמת אתה קרובי, הכי קרא שמו יעקב — באמת נקרא שמו כן, והה"א ג"כ לנחץ כמו ה"א הנגלה נגליתי וכו' אשר היא לקיים הדבר ולאמתו, וכמוהם עוד מן השלשה הכי נכבד (ש"ב כג, יט)"².

2. פייטני ארץ-ישראל הרבו להשתמש בה'

1. הנגלה נגליתי, הנקל לכתו = הלא נגלה נגליתי, הלא נקל לכתו. גם מפרשים ומדקדקים חדישים מבארים כך את הה"א הזאת. ויש המשבשים את הכתובים ומציעים למחוק את ה"א הנגלה, שהיא לדעתם דיטוגרפיה, ולנקד הנקל בה"א הידועה, בפתח ודגש אחריה, ואין צורך.

2. משוררי ספרד הרבו להשתמש במלת הכי לפני שם ופועל במובן "אכן, באמת" לצורך משקל היתדות (אהרן מירסקי, לשוננו יח, 98), ולפרוזה המאוחרת נכנסה הכי כסופרלאטיב בסוף ימי הביניים. ראה מאמרי "הכי = באמת", בירורי לשון, ט, לשוננו לעם, קונטרס מ"ה—מ"ו, אדר תשי"ד.

האמיתות לצורך האקרוסטיכון. כך עשה ינאי בכמה מפיוטיו³. לדוגמה יובא כאן אחד מהם. בקדושתא לסדר החמישי של ס' שמות, ויאמר ה'... כי ידבר אליכם פרעה, פיוט ו', הוא מפייט (פיוטי ינאי, מהדורת מנחם זולאי, עמ' פג):

כי ידבר

אויל ברוע מעבדיו / דיבר איוֹלת במעמד עבדיו
בינו ענות אינלתו לעיניו / פן יהיה חכם בעיניו
גסות לבו אם נתהפך / וישאל מכם אות הפכפך
דברי יהפוך דברו המהופך / במטה אשר לנחש גהפך
האם ביקש מופת תנו לו / ואם שאל שאילה תנו לו.
ה"א האם היא של האמיתות, ופירוש הדברים: הלא
אם יבקש פרעה מופת, תנו לו⁴.

3. על ה"א האמיתות בפיוטי ינאי ובמקרא עיין חנוך ילון, תרזוי

ינאי ומקראות, סיני נו, קלט—קמב, כסלו תשכ"ה.

4. האם כאן היא מלת קישור של תנאי בתוספת ה' האמיתות =

הלא אם יבקש מופת, תתנו לו, ואינה דומה למלת האם הנמצאת במקרא פעמיים («האם תמנו לגווע», במדבר יז, כח; «האם אין עזרתי ביי, איוב ו, יג) ובאה בספרות המאוחרת בראש שאלה ישירה.

ינאי משתמש לצורך האקרוסטיכון גם בה"אין יוצאות מן הכלל אחרות שבלשון המקרא, כגון: «[משה] הבמלאכתו היה מהיר / ובמעלליו זך וזהיר / זימנתו צאן להנהיג / חיילי צאן אדם היות מנהיג וכו'» (פיוטי ינאי, עמ' עד). — הפירוש: [משה] אשר היה במלאכתו מהיר. זו הייתה גם דעת מנחם זולאי ז"ל במכתבו אליי מיום ד' אייר תשי"ד בעניין הה"אין הנוספות בפיוטי ינאי.

3. גם אלעזר הקליר הכניס לפרקים ה' האמיתות בפיוט. בתפילת טל (מוסף ליום א' של פסח) הוא מפיט:

טל יעסיס צוף הרים // טעם⁵ במאודך מובחרים
חגוניך חלץ ממסגרים // זמרה ננעים וקול נרים
בטל.

טל ושובע מלא אסמינו // הכעת תחדש ימינו...
היידנהיים בפירושו למחזור מתפלא על ה' התימה הזאת,
"שישנה בכל הספרים וכתבי יד" ומיישב אותה בדוחק. ברם
אין כאן שום קושי. הפירוש הוא: הלא כעת תחדש
ימינו.

4. הגם כי. בין מלות הקישור למשפט טפל של
ויתור נמצא במקרא גם כי: „גם כי אלך בגיא צלמות
לא אירע רע“ (תהלים כז, ד) ועוד. בספרות הרבנית
המאוחרת אנחנו מוצאים גם כי, גם ש... ובתוספת
ה' חטופה הגם כי, הגם ש...⁶. שימוש זה פשט
ביותר בסוף ימי הביניים: „הגם כי יש ויש טעיות לרוב
בתוספתא“ (בסוף סדר זרעים של התוספתא, דפוס ויניציאה,
רפ"א, מובא בהקדמה לתוספתא זרעים, מהדורת ליברמן):

5. טעם, לצורך האקרוסטיכון, ציווי פיעל במקום הפעיל, כלומר:

הטעם את ישראל מובחרין בשפע טובתך.

6. מוצאים אנו תיבת הגם (בלי כי) כמלת קישור של איחוי
במקום גם אצל הפייטן ר' שמואל השלישי מן המאה העשירית (בספר
האנגלי של ד"ר מאיר ולנשטיין „מפיוטים אחדים מגניזת קהיר“,
מנצ'סטר 1956, בסוף פיוט זולת, עמ' 28): „הצפון תעור ותתימן //

והגם כי השלמים וכן רבים למלוי כרסם לזה לא יהיו רעבים, מכל מקום לצעירים ממני יהיו ערבים" (סוף הקדמת "שלטי הגבורים" מאת ר' יהושע בועז לבית ברוך, במאה השש עשרה, אלפסי מס' ברכות, ש"ס ראם, ווילנא). מהרש"א (ר' שמואל אידלש, 1560—1631) משתמש בדרך כלל בצירופים גם ש... גם כי בלי ה' האמיתות, אלא נמצא בחידושו גם הצירוף הגם כי, הגם ש... : "הגם כי כבר כתבתי כל הדברים כמשמען וכפשטן... מ"מ אמרתי להעלות על הספר דבר שנתחדש לי בזה" (מהרש"א, סוף גיטין); "באותו היום עברו וכו', הגם שזה המעשה וכו' אחר מעשה יריחו ועי כתוב בספר יהושע, אין מוקדם ומאוחר" (מהרש"א, סוטה לו ע"א). ר' חיים בן עטר (1696—1743), אשר כמעט איננו משתמש בפירושו "אור החיים" על התורה במלות הקישור אע"פ ש... של לשון חכמים, מרבה לכתוב הגם כי, הגם ש... : "שהגם שהשמים הם נושאים אותם" (בראשית א, ח), ועוד. גם בספרות הפרוזה החדשה נמצאת מלת קישור זו : "והגם שלא היה מאיתני ארץ" (ש"י עגנון, והיה העקוב למישור, ריש פרק א), "הגם שהוא גופא היה מקור כל הרעות" (שם, סוף פרק ב) ועוד.

הגם לא תכלא תימן" (=הצפון יתעורר ויזדרו, גם הדרום לא יעכב את שיבת ישראל, כדברי הכתובים "עורי צפון", שיר השירים, ד, טז ; "אומר לצפון תני ולתימן אל תכלאי", ישעיהו מג, ו). ר' שמואל הוסיף ה"א לתיבת גם כדרך הפייטנים לצורך האקרוסטיכון (הערת המהדיר, עמ' 45), והיא ה' האמיתות (הערת אהרן מירסקי, קרית ספר לג, עמ' 86, סוף טור א').

מקור הגם כי הוא, כפי שכבר העירותי ב"לשוננו לעם" (קונטרס ל"ח, גיסן תשי"ג, בירורי לשון ה, אס כי, ע' 10), תיבת הגם בפסוק "הגם אל מראיו יוטל" (איוב מא, א), ה"א הגם מתפרשת בו ע"י מפרשים רבים, חדשים גם ישנים, כה"א של האמיתות: הלא גם אל מראהו של הליתן יוטל האדם ארצה לרוב הפחד.

5. האמנס. בפיוט לסדר כ"ב של ספר שמות, "וזה הדבר אשר תעשה", כשהאקרוסטיכון מזיק את יניי לאות ה' בתחילת טור חמישי, הוא אומר (פיוטי יניי, ע' קיג): "האומנס אומנך לעד לא תרפה" (= הלא באמת את אומנותך לעולם לא תרפה)⁷.

בספרות המחקרית והרבנית שגור תואר-פועל זה בצירוף ה' האמיתות במובן "באמת" מן המאה הארבע עשרה ועד ימינו: "והאמת כי מי שאין לו מאומה מן העיון יצטרך למאמר רחב והקדמות רבות בביאור זה. האמנס לך ולדומה לך, ואם הם מעט, די ברמו והערה בגלוי זה" (מעשה אפד, משנת 1391⁸, ע' 181); "האמנס לפי הנראה ממה שכתב [הראב"ע] בפרשת שמות... קרא לזה הסוג מהמספר מספר שוה" (מעשה אפד, שם); "ר' יוסי הגלילי אומר, מנין אתה אומר וכו', האמנס ראו החכמים במכילתא, שהיו המאמרים האלה ערבים כדרשת עניין מצרים" (ר' יצחק

7. אומנס בפיוט ובירושלמי = "אומנות, מנהג והרגל" —

"מטבע שגור בלשון א"י". כך זולאי, "עיוני לשון בפיוטי יניי", ידיעות המכון לחקר השירה העברית, ספר שישי, ע' קסט.

8. מהדורת י"ס פרידלנדר ויעקב הכהן, וינא תרכ"ה.

אברבנאל, זבח פסח, שחיבר בשנת 1496, דפוס ראשון קרימונה שי"ז, ע"פ "הגדה שלמה" מאת הרב מ"מ כשר, ע' 18); "האמנם במה שהשתדל הרב הנחמני לתקן ולהסכים (= להתאים) כל מניני החדשים בדרך א' ליצירת עולם היטיב לראות באמת" (אברבנאל, ריש פרשת נח, שאלה ט); "האמנם עם ההשתכלות אין האמת אתם" (אברבנאל, שמות ו, ג) 8; "האמנם ע"פ המסורת נכון להיות: גם המה" (ר' ידידיה שלמה נורצ'י, 1560—1626, מנחת שי, יהושע א, טו); "בכח מדרש כזה היקל ר' עקיבא בגירושי אשה יותר מכל אשר היו לפניו... האמנם כי סבה גדולה הניעתהו ליסד ככה, מחשבו שהיתר רחב כזה נחוץ לזמנו" (א"ה ווייס, 1815—1905, דור דור ודורשיו, כרך שני 103) ועוד; "האמנם אשר ראינו בספר העתים שלפנינו, שבסוף הלכות תחומין כתב וכו'" (מבוא לספר העתים לר"י אלברצ'וני, מאת ר' יעקב שור מקוטב, ע' xv, הוצאת מקיצי נרדמים, 1903) והרבה כיוצא בהם.

בספרות החדשה, בשירה ובפרוזה משמשת האמנם לשאלה בלבד, כמו במקרא. כיצד קרה הדבר, שספרי מחקר והספרות הרבנית משתמשים בתואר-פועל זה בצירוף ה' האמיתות לחיוב? התשובה לשאלתנו ניתנת לנו ע"י עיון בפירושי רלב"ג (ר' לוי בן גרשם, 1288—1344) ור' יצחק אברבנאל במ"א ח, כז. מתוך גישה פילוסופית-דתית מבארים הם, כל אחד כדרכו, את הפסוק "כי האמנם ישב אלהים על

9. דברי אברבנאל אשר הבאתי ברשימתי "שידוד המערכה",

לשוננו לעם, קפה, 53, הערה 2.

הארץ" לא כשאלה, כי אם כהיגד חיובי: שלמה המלך
אומר בתפילתו "כי האמנם ישב א' על הארץ", כלומר: אכן
ישב א', באמת השכינה וההשגחה האלהית קיימת על
העולם השפל. מכאן חדרה המלה במובן חיובי אל כתיבתם
הם ואל ספרי שאר המחברים¹⁰.

ראובן סיוון

מחיי המלים

סב. רצינות

ברשימתי 'מחיי המלים', בקונטרס קעג, הבאתי את
דברי בן-יהודה בהציגו את המלה רציני ב'הצבני'
מי"ב באדר התרמ"ח.

לאחר שנה, ב'הצבני' מי"א בניסן התרמ"ט, במדור
'הספרות והלשון', מבקר העורך את ספרו של דוד ילין
'מקרא לנערי בני ישראל' ואומר בין השאר:

בכלל שכח מעט המחבר לפני מי הוא עומד ומספר, ולא
שוה את הילד לנגדו תמיד, ועל כן שורת רצינות יתרה בכל
הספר, וכל צחוק וגחוך נעים לא יחלף על שפת המחבר מקצה
הספר ועד קצהו להרנין לבב הילד.
ובהערה למלה רצינות:

10. מלה זו, האמנם, במובן חיובי, המצויה במשך שש מאות
שנה במספר רב ביותר בספרות הרבנית והמחקרית, לא שמו אליה לב
מילונינו העבריים ולא הכניסוה. במילון העברי-אנגלי של ראובן
אבינועם-גרוסמן בעריכת מ"צ סגל, הוצ' "דביר", הובאה המלה בתרגום
indeed. ולא צוין סוג הספרות, אשר האמנם במובן זה מצויה בה.